पाठ-१

शुचिपर्यावरणम्

WORKSHEET

(i) पर्यावरणम् इति शब्दस्य अर्थम् किम् ?

(अव्रिचते परित: समन्तान् लोकोहनेन् इति)

(ii) 'पर्यावरणम्' शब्दस्य सन्धि विच्छेद किम् ? (परि आवरणम्)

(iii) पञ्चमहाभूतं किम् ? (जलं, वायु:, अग्निं, पृथ्वी, आकाशं)

(iv) शुचिपर्यावरणम् इति विषय: कस्मात् ग्रन्थात् आनीत: ? (लसल्लतिका)

(v) ळासलललतिका के रचित: ? (हरिदत्त शर्मा)

(vi) प्रदुषणं कतिविद्या ? (त्रिविधा-शब्दप्रदुषणं, जलप्रदुषणं, वायुप्रदुषणञ्च इति)

(vii) पर्यावरणं केन प्रदुषित: भवति ? यान्त्रिकवहुलता हेतो:

सन्धि विच्छेद :–

दुर्वहम् - दु: + वहम्

पर्यावरणम् – परि + आवरणम्

प्रकृतिरेव – प्रकृति:+ एव

कालयासचक्रम् – काल + आयसचक्रम्

दुर्दान्तैर्दशनैरमुना – दु + दान्तै: + दश्नै: + अमुना

चलदनिराम् - चलत् + अनिशम्

स्यान्नैव – स्यात् + न + एव

प्रकृति प्रत्यय :-

जीवितम् - जीव + कत

चलत् - चल + शतृ

पेषयद् – पिष + शतृ

जातम् – जन् + कत

शोषयेत् – शुष + शतृ

<u>अव्यय पदम् :</u>

अत्र, सदा, एरा

<u>विपर्ययपदानि</u> :-

सुवहम् – दुर्वहम्

अशुचि – शुचि

कदाचित – सदा

अवक्रम् - वक्रम्

अधोलिखितश्लोकानाम् अन्वयं मञ्जूषात: उचितं पदं चित्वा पूरयत –

क) दुर्वहमत्र जीवितं जातं प्रकृतिरेव शरणम् ।
शुचि-पर्यावरणम् ।।
महानगरमध्ये चलदनिशं कालायसचक्रम् ।
मन: शोषयत् तनु: पेषयद् भ्रमति सदा वक्रम् ।।
दुर्दान्तैर्दशनैरमुना स्यान्नैव जनग्रसनम् । शुचि... ।।

अन्वय: – अत्र जीवितं (i)...............जातं प्रकृति: एव शरणं शुचि-पर्यावरणम् (एव शरणम्) (ii)........ मध्ये कालायसचक्रम् अनिशं चलत् मन: (iii)......... तनु: पेषयद् सदा वक्रम् भ्रमति, अमुना दुर्दान्तै: (iv)........ जनग्रसनम् न एव स्यात् ।

मञ्जूषा : दशनै:, दुर्वहम्, शोषयत्, महानगर

ख) कज्जलमलिनं धूमं मुञ्चति शतशकटीयानम् ।
वाष्पयानमाला संधावति वितरन्ती ध्वानम् ।।
यानानां पङ्क्तयो ह्यनन्ता: कठिनं संसरणम् । शुचि.... ।।

अन्वय: – शतशकटीयानं (१)....... धूमं मुञ्चति । ध्वानं वितरन्ती (२).......... संधावति । (३) .... अनन्ता: हि पङ्क्तय: (सन्ति) अत: (४)...........कठिनं (भवति) ।

मञ्जूषा – संसरणं, वाष्पयानमाला, यानानाम्, कज्जलमलिन

ODM EDUCATIONAL GROUP Changing your Tomorrow

ग) कञ्चित् कालं नय मामस्मान्नगराद् बहुदूरम् ।
प्रपश्यामि ग्रामान्ते निर्झर-नदी-पयः पूरम् ।।
एकान्ते कान्तारे क्षणमपि मे स्यात् सञ्चरणम् । शुचि.... ।।

अन्वयः – अस्मात् (१)......मां कञ्चित् (२).......... बहुदूरं नय । (३) .... निर्झर-नदी-पयः पूरं प्रपश्यामि । एकान्ते कान्तारे (४)...........मे सञ्चरणं स्यात् ।

मञ्जूषा – कालं, क्षणमपि, ग्रामान्ते, नगराद

घ) हरिततरूणां ललितलतानां माला रमणीया ।
कुसुमावलिः समीरचालिता स्यान्मे वरणीया ।।
नवमालिका रसालं मिलिता रुचिरं संगमनम् । शुचि.... ।।

अन्वयः – मे (पुरतः) (१)...........ललितलतानां रमणीया माला (स्यात्) । (२).......... कुसुमावलिः मे (मत्कृते) वरणीया स्यात्, रसालं मिलिता (३) .... (नामकपुष्पलतायाः) रुचिरं (४)..........मे (पुरतः) (स्यात्) ।

मञ्जूषा – समीरचालिता, संगमनं, नवमालिका, हरिततरूणां

उदाहरणमनुसृत्य अधोलिखित-पदेषु प्रकृतिप्रत्ययविभागं / संयोगं कुरुत –

यथा – जातम् = जन् + क्त

क) प्र + कृ + क्तिन् = ...

ख) नि + सृ + क्त + टाप् = ...

ग) ....+ क्त = दूषितम्

घ) ....+ .... = करणीयम्

ङ) ....+ यत् = भक्ष्यम्

च) रम् + ... +................ = रमणीया

छ) ....+ .... +............. = वरणीया

ज) पिष् + ... = पिष्टाः

◆◆◆